

Країло Оксана Василівна

Кульчицька Ольга Остапівна

Мета нашої роботи полягає у розробці таксономії непрямих мовленнєвих актів у мовленні героїнь романів сучасної американської письменниці Данієли Стіл. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення непрямих засобів впливу на слухача як однієї із методик маніпулятивної мовленнєвої поведінки.

Поняття мовленнєвого акту є одним із основних у сучасній прагматичній лінгвістиці. До середини ХХ століття вважалося, що речення використовуються тільки для того, щоб говорити. Поняття мовленнєвого акту вперше вводиться Джоном Остіном у курсі лекцій, прочитаних у Гарвардському університеті в 1955 році і опублікованих у 1962 році під назвою „Слово як дія” [5]. Одне з ключових положень теорії мовленнєвих актів полягає в тому, що мінімальною одиницею міжособистісної комунікації є не речення чи висловлювання, а здійснення певного виду акту, наприклад констатації, запитання, наказу, пояснення, вибачення тощо.

Існуючі підходи до мовленнєвого акту можна звести до таких положень:

1. мовленнєвий акт пов’язує речення з висловлюванням;
2. мовленнєвий акт розглядається як елементарна одиниця мовлення, послідовність мовних виразів, що вимовляються одним мовцем і є зрозумілими принаймні одному з носіїв мови;
3. мовленнєвий акт пов’язаний із плануванням мовлення;
4. мовленнєвий акт пов’язує між собою вербальну та невербальну поведінку;
5. мовленнєвий акт дозволяє розмежувати текст і підтекст;
6. типовим завданням мовленнєвого акту є вплив на адресата, коли він інтерпретує висловлювання мовця;
7. розуміння речення-висловлювання, в якому реалізується мовленнєвий акт, пов’язане з процесом дедуктивного виведення висновків,

що по-новому ставить питання про співвідношення граматики мови з одного боку і мислення з іншого;

8. не можна говорити про розуміння речення тільки в його буквальному значенні: необхідно встановити мету мовленнєвого акту;

9. мовленнєвий акт трактується як заключний акт у серії інших дій. Ступінь універсальності мовленнєвих актів є різною. Універсальні мовленнєві акти протиставляються соціально обумовленим;

10. мовленнєвий акт включає прагматичне розуміння контексту і ролі мовця і адресата, що лежать у рамках конвенцій і норм конкретного суспільства. Вони і визначають, який варіант вираження є найкращим [2 : 228].

Ключовою категорією теорії мовленнєвих актів є поняття локутивного акту, введене Дж. Остіном та Дж. Сьорлем. Локутивний акт зіставляє висловлювання з дійсністю, тобто встановлює його смисл та референцію; ілокутивний акт означає втілення у висловлюванні, породжуваному в ході мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості; перлокутивний акт відображає можливості або вже здійснені результати мовленнєвого акту, у тому числі й непередбачувані, «ненавмисні» наслідки [2 : 220].

У рамках теорії мовленнєвих актів досліджувалися як прямі, так і непрямі форми. Під непрямыми мовленнєвими актами розуміють такі акти, у яких реалізуються два наміри: один – прямий, інший – непрямий. Непрямий намір присутній імпліцитно і виводиться реципієнтом завдяки його комунікативній компетенції. У випадку непрямого мовленнєвого акту буквальне розуміння висловлювання призводить до комунікативної невдачі, оскільки головний їх зміст виражений нечітко. Непрямий мовленнєвий акт розуміють як мовленнєву дію, яка здійснюється за допомогою висловлювання, що має у своїй структурі показник однієї ілокутивної функції, насправді ж його ілокутивна функція є іншою. Використовуючи непрямий мовленнєвий акт, мовець розраховує не тільки на мовні знання

співбесідника (на знання формальних показників ілокутивної функції), а й на його здатність до умовиводів на основі різних немовних знань: знань умов успішності мовленнєвих актів, принципів спілкування.

Непрямі мовленнєві акти мають такі ознаки: конвенційність, ідіоматичність і високий ступінь закріпленості подвійної ілокутивної сили. Конвенційність розуміють як здатність висловлювання набувати статусу умовних стандартних форм, не втрачаючи буквального значення. Ідіоматичність розглядають як ускладненість способу вираження змісту, насиченість вираження. Високий ступінь закріпленості подвійної ілокутивної сили полягає у таких ознаках ілокутивних актів: 1) обов'язкове збереження прямого мовленнєвого акту, яке служить поштовхом для включення операції логічного виводу, 2) розгляд непрямих намірів на основі лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників, що ведуть до усвідомлення слухачем намірів, відмінних від прямих [4 : 6].

Великий вплив на форму та зміст непрямих мовленнєвих актів має фактор адресата. Вживаючи непрямий мовленнєвий акт, мовець враховує соціальні, освітні, професійні, особистісні та інші параметри адресата, а також його психофізичний стан. Оскільки непрямі мовленнєві акти є одним із способів впливу на слухача, аналіз реакцій адресата на непрямі ілокутивні акти видається важливим: вони містять інформацію про те, чи комунікативна мета адресанта досягнута.

Класифікація відповідей на непрямі мовленнєві акти передбачає очікувані, небажані, але кооперативні та некооперативні відповіді [7]. Очікувані відповіді вказують на те, що адресат погоджується з мовцем, сприймає інформацію, яку той повідомляє, чи змінює лінію своєї поведінки. До небажаних кооперативних відповідей відносять такі, що свідчать про дотримання адресатом принципів кооперації, проте зовнішні обставини не дозволяють йому задовольнити бажання співрозмовника. Некооперативні відповіді трактують як такі, що свідчать про особисте небажання чи неспроможність адресата співпрацювати.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки зростає увага до дослідження непрямих мовленнєвих актів у контексті гендерології. Поняття гендеру трактують як відображення соціокультурного аспекту статевої приналежності людини. За останні кілька десятиліть з'явилась велика кількість досліджень репрезентації гендера у мові та мовленні. У цілому у феміністській лінгвістиці можна виділити два основні підходи до проблеми протиставлення жіночого мовлення чоловічому. Перший підхід базується на теорії домінування [8], другий – на теорії розбіжностей [6]. З першим підходом пов'язані більш ранні гендерні дослідження. Р. Лакоф вважає, що жінки розмовляють «слабкою мовою», що виражає відсутність авторитету. Для такого мовлення характерні нерішуча інтонація, пом'якшення різких і уникання лайливих висловів, твердження, що мають форму запитань. Чоловіче мовлення має своєрідний звітний характер, жіноче – характеризується превалюванням розмов «про дрібниці», чоловіче мовлення має на меті отримання «статусу-кво», жіноча розмова націлена на встановлення інтимності і злагоди. На противагу Р. Лакоф, В. Д. Камерон вважає, що «слабка мова» – не обов'язково жіноча прерогатива, вона може використовуватися будь-яким комунікантом, чий статус нижчий, ніж у реципієнта.

До основних рис «жіночого» стилю мовлення відносять: використання евфемізмів, емоційно забарвлених прикметників, незавершених речень, розділових, риторичних запитань, окличних речень, надлишкових повторів, емпізу, вживання мовних кліше ввічливості, уникання неологізмів, «самокорекцію», пошук потрібної фрази, «консерватизм» (тяжіння до нормативності), вживання димінутивів, конструкцій із займенниками *такий, так, який* з позитивною чи негативною конотацією, використання модальних конструкцій, що виражають різний ступінь ймовірності, достатньо високий ступінь грамотності тощо [3]. Проведене нами дослідження дозволило встановити також стійку тенденцію до вживання непрямих мовленнєвих актів у мовленні жінок.

Романи Данієли Стіл – складний культурний феномен, який об’єднує в собі жінку-творця і жінку-читача, а також репрезентує жіночу картину світу. Вони відображають уявлення про соціальну роль жінки, пануючі в суспільстві стереотипи відносин між чоловіками і жінками. У романах Данієли Стіл створюється той ідеал (часто доволі примітивний), відсутність якого гостро відчувається в суспільстві.

Однією з характерних рис авторського дискурсу Данієли Стіл є непрямі мовленнєві акти. Комунікативні смисли адресантів у романах Стіл часто репрезентуються формами невідповідної системно-мовної семантики. Висока рекурентність непрямих мовленнєвих актів свідчить про те, що стилю мовлення автора притаманні ухильність, прагнення завуалювати істинні наміри, уникнути відкритої директивності, наполегливості, спонукування.

Таксономія непрямих мовленнєвих актів у текстах Данієли Стіл

Аналізуючи непрямі мовленнєві акти у романах Данієли Стіл, ми беремо за основу альтернативну остінівській класифікацію Дж. Сьорля, згідно з якою непрямі мовленнєві акти поділяються на репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви та декларативи [9 : 14].

У романах *Full Circle*, *Ghost* і *Zoya* клас **непрямих директивів** представлений висловлюваннями, що мають синтаксичні форми твердження, спеціального, загального та розділового запитань.

Таблиця 1

Комунікативні акти , що мають ілокутивну силу директива

Комунікативний тип речення-висловлювання за ознаками синтаксичної структури	Ілокутивний акт
А. Твердження	
You could come down on the 26-th and we could spend a few days in Malibu.	Запрошення
One of these days I'd like you to meet my girls, Tana.	Пропозиція

And the other thing you shouldn't do is go out with him.	Порада, рекомендація
If he breaks it himself, or already has, then more power to you both, but before you get badly hurt, sweetheart, I'd like to see you out of it.	Настанова
I think you should say something to him.	Наполягання
I need you to sign this.	Прохання
Charlie, there's no one else to turn to.	Прохання про допомогу
You don't need to confine it to office buildings or superstructures.	Рекомендація
If you hear of anything from the settlers here, I want you to go to the garrison and stay there.	Наказ
Б. Спеціальне запитання	
Why don't you stay out of it for a while, and see what happens to him?	Порада
What are you going to do for the rest of your life?	Застереження
Why the hell don't you go play with your own kind?	Наполягання
Got the picture, pal? Good. Then why don't you just take yourself off right now?	Наказ
What are you doing for Christmas this year?	Запрошення
Why don't you ask him yourself?	Пропозиція
Why do you have to be so rigid, Tana?	Наполеглива рекомендація
What are you looking so pleased about?	Прохання розповісти, що трапилося
Why not just send me back to London?	Прохання

В. Загальне запитання	
Will you come down and spend some time with us, Tan?	Запрошення
Will you call me again before you leave...?	Прохання
What about this weekend? Can you take a break?	Пропозиція, запрошення
Do I have to figure it out now? Right now? Tonight? This week?	Наполегливе прохання
I'd prefer just hiring guides, as you suggested last night. Would you be able to find some?	Наказ
Г. Розділове запитання	
You won't forget to call me tonight, will you, dear?	Прохання
It doesn't sound you've had much fun lately, have you?	Прохання, спонукання до розповіді

Із розглянутого можна зробити такі висновки: прямі і непрямі мовленнєві акти відрізняються глибинною структурою. Структура прямих директивів: «Я + дієслово спонукання + тебе/тобі + дієслово на позначення приписуваної дії в майбутньому». Перлокутивними дієсловами цього класу є «наказувати», «командувати», «прохати», «благати», «закликати», «запрошувати», «дозволяти», «радити» тощо, наприклад, *Я наказую тобі піти*.

Синтаксична структура непрямих директивів є зовсім іншою. Однак, ілокутивна спрямованість як прямих, так і непрямих директивів однакова: прагнення зі сторони мовця домогтися того, щоб слухач щось зробив. Будь-який непрямий директив можна легко трансформувати у прямий. Наприклад: *You'd better clean yourself up before you get home = Clean yourself up*, глибинною структурою якого є *I advise you to clean yourself up*. Поставивши загальне запитання *Can you stay for dinner?*, мовець здійснює ілокутивних акт

запрошення, і слухач, у свою чергу, розуміє, що мовець спонукає його до певних дій, а не просто цікавиться його фізичною здатністю виконати ці дії.

Непрямі директиви – характерна ознака романів Данієли Стіл. Її героїні, уникають прямих висловлювань, наказових форм. Натомість, накази набувають форм запитання, прохання – тверджень. Не можна не відмітити великої кількості ілокутивних актів запрошення (провести разом відпустку, свята, запрошення на вечерю, гостину тощо), виражених непрямо. Це свідчить про велике значення, яке відіграє товариство у житті жінки. Жінка боїться отримати відмову, тому використовує непрямі директиви частіше, ніж чоловік. Непрямі мовленнєві акти часто містять модальні дієслова (can, may, could, might, should, need, will), модальні вирази (you'd better), які виражають ставлення персонажів до навколишнього світу і, водночас, передають пораду, наказ, прохання, настанову, надаючи їм різної ступені ймовірності, впевненості, бажаності результату. Модальні дієслова сприяють зниженню категоричності, налагодженню психологічного контакту між співбесідниками. У таких випадках директив дуже завуальований. Адресату надається можливість скористатися послугою. Це є характерною рисою англомовного діалогічного дискурсу загалом. У спілкуванні виникає також додатковий відтінок – бажаність дії, створюється відчуття причетності адресанта до позитивних змін у справах адресата. Це помітно знижує категоричність мовленнєвого акту навіть у спілкуванні людей з різним соціальним статусом.

Широко використовуються запитання, які імпліцитно передають наказовість, але й передбачають можливість альтернативи. Підсвідоме бажання дати співрозмовнику шанс обирати самостійно, радше ніж спонукати до дій та наказувати, спричиняє вибір синтаксичної форми загального, спеціального та розділового запитань. Те, що непрямі директиви є найбільш рекурентними у нашому матеріалі (41%), свідчить про бажання героїнь уникнути різкості висловлювань, завуальювати спонукування співбесідника до дії. Жінка – головний герой проаналізованих романів –

намагається переконати співбесідника у тому, що йому потрібно те, чого вона хоче, і вона тільки підштовхує його до усвідомлення цього.

Клас **непрямих експресивів**, ілокутивних актів, метою яких є вираження психологічного стану мовця, його емоцій, представлений у романах у синтаксичних формах твердження, загальних, спеціальних запитань, директивів.

Таблиця 2

Комунікативні акти, що мають ілокутивну силу експресива

Комунікативний тип речення- висловлювання за ознаками синтаксичної структури	Ілокутивний акт
А. Твердження	
I'd come along with you but I'm going with some of my men, we're going to ride hard, and cover the ground a little more quickly.	Жаль, зніяковіння і виправдовування
I hope you learned a lesson tonight, Tan.	Докір
There are so many things you can do with your architectural talent.	Захоплення
You're thirty-nine years old. He is sixty-one. I give it a year, two at most.	Сумнів
I shouldn't bother you with this; I just had to talk to somebody.	Зніяковіння
You live like a nun around here.	Засудження
I'm going to have to fasten your belt around your neck if you continue to do that.	Погроза
Б. Загальне запитання	
Can't you do anything without turning it into a political crusade, Mom?	Засудження

Продовж, табл. 2

And you really think Harry could do something like that?	Сумнів
Want to make a bet?	Тверде переконання
В. Спеціальне запитання	
How was your ex wife by the way?	Докір
How can you say a thing like that?	Обурення
Oh, God, Andy... I can't... how will I live without you?	Протест
Why in God's name would I torture myself with law school?	Відраза
Why the hell don't you go to Canada, or shoot yourself in the foot?	Засудження
Г. Наказове речення	
Think of what your daughters will learn of you when they're old enough to be told.	Несхвалення

Прямі експресиви вимагають таких дієслів, як «дякувати», «вітати», «вибачатися», «співчувати» тощо і мають таку формулу глибинної структури: «Я + дієслово на позначення емоції / психологічного стану + тобі / тебе». Непрямі експресиви позбавлені цих ознак, проте, їх об'єднує спільна ілокутивна мета. Таким чином, спеціальне запитання *Why do I have to go if I don't want to?* сприймається слухачем як *I object to going*, що виражає небажання підкорятися, а не як запитання, яке потребує чіткої відповіді, аргументів. Декларатив *I couldn't have made it without you* умовно трансформується у *I praise you for helping me* і виражає подяку. У проаналізованих романах ілокутивні акти докору, небажання, засудження, відмови, сумніву, протесту, роздратування, твердого переконання, похвали представлені у формі твердження, запитання, наказу.

Герої романів Данієли Стіл живуть у світі емоцій, переживань, гострих відчуттів. Проте виражають їх непрямо. Непрямі експресиви становлять 32% від загальної кількості непрямих мовленнєвих актів у проаналізованих текстах. Різних форм у романі набуває ілокутивний акт засудження, що засвідчує значущість фактору суспільної думки; ілокутивний акт докору, який у багатьох випадках має структуру *You should/could + have + past participle* – доказ того, що для жінки немає повністю забутих сторінок життя і, навіть знаючи, що минулого не змінити, представниці жіночої статі вважають за необхідне висловити свої образи. Присутність негативних конотацій у більшості проаналізованих непрямих експресивів – типова ознака мовлення героїнь Данієли Стіл. Вираження негативних емоцій завуальовується набагато частіше, ніж позитивних.

Висловлювання, ілокутивною силою яких є зобов'язання мовця щось зробити, тобто **комісиви** (у нашому дослідженні – непрямі), представлені у проаналізованих романах у формах твердження, загального та спеціального запитань, наказового речення. Непрямі комісиви – висловлювання, які експліцитно не містять перформативних дієслів, («обіцяти», «брати на себе зобов'язання», «складати угоду», «давати слово», «мати намір», «планувати», «клястися», «битися об заклад», «гарантувати», «пропонувати (зробити щось)», «присвятити себе»), однак їх метою є саме обіцянка, зобов'язання, гарантування тощо.

Комуникативні акти, що мають ілокутивну силу комісива

Комуникативний тип речення- висловлювання за ознаками синтаксичної структури	Ілокутивний акт
А. Твердження з підрядним реченням умови	
I'd like to pick your guides for you, if you do decide to go.	Зобов'язання
Б. Загальне запитання	
Harry, is there anything I can do?	Готовність прийти на допомогу
В. Спеціальне запитання	
Why don't you just let me get you an application and see what happens?	Зобов'язання
Г. Наказове речення	
Oh, my dear, let me help you.	Готовність прийти на допомогу

Глибинна структура прямих комісивів – «я + дієслово зобов'язання (тобі) + я + волітивне дієслово на позначення майбутньої дії», наприклад, *Я обіцяю заплатити тобі борг*. Непрямі комісиви, питома вага яких у проаналізованих романах становить 11% усіх непрямих мовленнєвих актів, не мають однакової структури, але їх об'єднує спільна ілокутивна сила – мовець бере на себе зобов'язання здійснити певну дію чи дотримуватися певної лінії поведінки. Вони не містять притаманних прямим комісивам перформативних дієслів, проте слухач розуміє, що загальне запитання *May I help you?* – не просто прохання дозволу допомогти, а готовність, зобов'язання прийти на допомогу, яке можна трансформувати у *I promise I'll help you*. Непряме висловлення готовності допомогти – ознака нерішучості,

певної ухильності героїнь Данієли Стіл, і в той же час використання структур з модальними дієсловами (can, may, could, would, might), схильність до вживання стилістично піднесених форм – свідчення достатньо високого рівня комунікативної культури.

Непрямі репрезентативи – висловлювання, що описують певне явище, стан речей, констатують факти, зображають явища навколишнього світу, сповіщають про згоду, відмову, певні висновки, виражені у романах *Full Circle*, *Ghost* і *Zoya* у формі загального та спеціального запитань.

Таблиця 4

Комунікативні акти, що мають ілокутивну силу репрезентатива

Комунікативний тип речення- висловлювання за ознаками синтаксичної структури	Ілокутивний акт
А. Загальне запитання	
Don't you realize how meaningless it is?	Твердження
Is there a choice anymore?	Констатація
Don't you know I am a hardened case, Winslow?	Заява, відмова
Б. Спеціальне запитання	
What difference does it make what colour she is?	Висновок
He gives you diamond watches and gold bracelets and briefcases and purses and perfume and so what? Where is he?	Констатація
Other marriages survive when one partner has an affair, why can't we?	Твердження
I could have closed my door and sat in this house for the rest of my life, waiting to die when Jimmy and Kathleen and Peggy died... and then again after Roland. But what good would that have done?	Заперечення
What do you expect me to say, beg you not to?	Заперечення

Глибинна структура прямих репрезентативів така: «я + дієслово на позначення констатації, (що) + підрядне речення». Наприклад, *Я констатую, що йде дощ*. Структура непрямих репрезентативів відмінна від наведеної вище, але вони мають ту саму ілокутивну силу: констатування, зізнання, предрікання, твердження, заперечення, припущення тощо. Спеціальне запитання *Why doesn't he marry you instead of sneaking in and out of here in the middle of the night?* не потребує прямої відповіді, пояснення причин, адресант вживає його для того, щоби висловити свою впевненість у небажанні героя одружуватися, у несерйозності його намірів. Мовець зробив свої висновки і повідомляє про них адресата.

Нерідко для того, щоби висловити власну думку, персонажі романів Данієли Стіл використовують риторичні запитання, на які не очікують відповіді. Ця форма, несучи ту саму інформацію, допомагає уникнути різкості висловлювання, категоричності у судженнях. Непрямі репрезентативи зі структурою питального речення служать прагматичним засобом пом'якшення впливу на адресата. Вони видаються закономірними у ситуаціях, коли адресат не залежить від мовця. Констатація факту, яка передається через запитання, часто поєднана з негативною, критичною оцінкою мовцем діяльності адресата чи певного явища. Негативні емоційно-оцінні нашарування (*meaningless, to beg, a hardened case*) компенсують притаманну таким висловлюванням «недостатню директивність». Непрямі репрезентативи становлять 16% непрямих ілокутивних актів у проаналізованих романах Данієли Стіл.

Відповіді на непрямі мовленнєві акти як засіб визначення комунікативної інтенції адресанта

У ході взаємодії комуніканти намагаються розпізнати наміри одне одного і вирішують, як відповісти на репліку партнера. Така модель, як стверджують Дж. Ф. Аллен та Р. Перро, за умови, що обставини складаються так, що діалог є «цільовим», може пояснити відповіді, які дають більше

інформації, ніж експліцитно запитувалося, а також є адекватними реакціями на непрямі мовленнєві акти [1 : 322].

Добре продумана система запитань-відповідей повинна забезпечити відповідь, яка б містила більше інформації, ніж вимагалось, проте не дає надмірної інформації, якої співрозмовник не потребує.

Люди – істоти, які діють раціонально, здатні формувати і виконувати плани по досягненню своїх цілей, можуть у багатьох випадках розпізнавати плани іншої особи, спостерігаючи за тим, як ця особа виконує певні дії, здатні знаходити перешкоди, які заважають виконанню планів іншої особи. План по досягненню мети стимулює необхідні кооперативні дії.

Мова – це один із проявів такої цілеспрямованої поведінки. Висловлювання є продуктом мовленнєвих актів, які вживаються для того, щоби здійснити певний вплив на слухача. Цей вплив зазвичай включає зміну поглядів чи цілей слухача.

Для того, щоби дослідити вплив непрямих мовленнєвих актів на партнерів по комунікації, проаналізуємо види реакцій на них. За Г. Г. Кларком, відповіді на непрямі мовленнєві акти бувають очікуваними, кооперативними, але небажаними і некооперативними [7 : 202]. У романах Данієли Стіл *Full Circle*, *Ghost* і *Zoya* знаходимо реакції перших двох типів, а також імпліцитний тип реакцій.

Очікувані відповіді. До цього класу віднесемо ті відповіді адресата, з яких стає очевидним, що слухач вірно зрозумів непрямий мовленнєвий акт, висловлювання досягло своєї ілюктивної мети, і слухач погоджується змінити попередню лінію поведінки, приймає запрошення або допомогу тощо. Ця стратегія може бути представлена так: А має на меті отримати певного роду інформацію; він/вона окреслює план, який передбачає звернення із запитанням чи якимось іншим типом висловлювання до Б, відповідь якого/якої дасть потрібну інформацію. А втілює свій план, звертаючись до Б. Б чує висловлювання і намагається вивести з нього план А. У цьому плані можуть міститися цілі, яких А не може досягти без сторонньої

допомоги, це перешкоди у плані А. Б може сприйняти деякі з цих перешкод як свої власні цілі і обдумати план їх подолання. Як тільки Б здійснить цей план, він/вона отримає відповідь. Якщо цілі А і цілі Б (або деякі з них) співпадають, то відповідь Б буде кооперативною і очікуваною.

Розглянемо кілька прикладів із роману *Full Circle*. Діалог між матір'ю і дочкою: *I just want you to understand how I feel, Mother. – It's still a week away. Why do you have to decide tonight? – I'm just telling you ...– What did you defrost for dinner tonight?* Остання репліка матері – непрямий мовленнєвий акт, ілокутивною силою якого є спонукання співрозмовника до зміни теми розмови. З відповіді *I took out a steak for you* розуміємо, що комунікативна мета висловлювання досягнута, і розмова таки перейшла у кардинально інше русло.

На ілокутивний акт, що має силу запрошення *What about dinner, the three of us, tomorrow night? What about it? Just pizza or spaghetti or something? It might do us good to get out* героїня відповідає *All right*, що, безумовно, є очікуваною кооперативною реакцією.

На непрямий директив *Why don't you go to Charlemont* відповіддю є *That's a great idea*, ілокутивний акт досяг своєї мети, героїня з радістю приймає запрошення.

Ілокутивний акт *Would you go somewhere with me if I asked you to?* – не просто запрошення, оскільки героїня роману *Ghost*, – графиня, а адресатом у цій комунікативній ситуації виступає її служниця. Отже цей непрямий мовленнєвий акт можна віднести до класу директивів, ілокутивною силою яких є наказ, а відповідь служниці *Of course* – очікувана кооперативна реакція.

На непрямий комісив, ілокутивною силою якого є зобов'язання допомогти, *Shall I offer you my protection?* надходить відповідь: *I'd appreciate it very much*. Героїня роману *Ghost*, якій запропонована допомога, розуміє, що молодий чоловік не просто запитує дозволу допомогти, а й зобов'язується це зробити, як тільки виникне потреба.

Небажані, але кооперативні відповіді. До класу небажаних, але кооперативних відповідей можна віднести такі відповіді, з яких зрозуміло, що адресат або не повністю усвідомив наміри мовця, або через якісь інші причини відповідає не так, як би того хотілося адресанту.

Розглянемо кілька прикладів із роману *Ghost*. Чарльз Уотерсон, головний персонаж роману, запрошує молоду бібліотекарку до себе в гості: *You could come to my place and we could go ghost-hunting*. Вона відповідає: *That's a difficult invitation to resist but I'd better stick to my studies*. Вона не приймає його запрошення, тому відповідь відноситься до небажаних, оскільки мета висловлювання не досягнута. Дівчина вірно розуміє, що репліка Чарльза не просто декларатив, а саме запрошення, на яке вона і дає відповідь, тому цю реакцію можна віднести до кооперативних.

Непрямий мовленнєвий акт *Would you like to stay here, Mr. Waterson?* *It's no trouble for me; I can easily open one of my guest rooms*, який складається з двох речень: запитання і декларатива, має ілокутивні сил запрошення, пропозиції і зобов'язання (тобто це директив, який має певні ознаки комісива). Співрозмовник погоджується прийняти запрошення, проте відповідає запитанням на запитання: *Are you sure it wouldn't be too much trouble for you?* Непряму відповідь можна легко пояснити соціальним статусом комунікантів, гендерним та віковим факторами. Адресатом у цій комунікативній ситуації є середнього віку архітектор, якого запрошує до себе набагато старша за нього жінка, що нагадує йому матір.

Why do you stay? It can't be very exciting for you, and it won't do you squat for your portfolio at this rate, – каже Чарльз своєму колезі. Цим самим він намагається спонукати його змінити місце роботи, тобто висловлювання має ілокутивні силу директива. *I know that but they still have a name that catches people's attention,* – відповідає той, відмовляючись слідувати настановам друга, проте він не порушує принципів кооперації, що дозволяє класифікувати цю відповідь як кооперативну, але небажану.

Відповіддю на непрямий директив *I told you did not belong here, you do not know this place. You are not safe here*, ілокутивною силою якого є застереження, наказ покинути територію, населену індіанцями, є *I know that. I apologize for coming here. It's your land, not mine. I only wanted to see it*, з якої бачимо, що героїня розуміє, чого від неї хочуть, але не бажає цього робити і дає неочікувану адресантом, хоча і цілком кооперативну, відповідь.

Одна з другорядних героїнь роману *Ghost* запрошує головну героїню, Сару Фергюсон, на вечірку, використовуючи найсильніший на її думку аргумент – можливість знайти собі пару: *How will you ever get married again?* Це спеціальне за формою запитання має ілокутивну силу наполегливої рекомендації. Сара, у свою чергу, відповідає як на прямий, так і на непрямий мовленнєвий акти: *I don't intend to marry again.*

You should go back to Boston, – каже молодий чоловік, прагнучи переконати молоду жінку повернутися. З її відповіді *I will go exactly where I want to, sir* зрозуміло, що директив не досяг своєї ілокутивної мети, але реакція адресата є кооперативною.

На непрямий комісив *I could leave Lieutenant Parker to go with you, if you like*, вжитий одним з героїв роману *Ghost*, надходить така відповідь: *I'd like much rather you didn't*, яку можна віднести до небажаних, але кооперативних, оскільки героїня розуміє цей непрямий мовленнєвий акт як зобов'язання знайти їй супровід, але відмовляється від допомоги.

Розглянемо діалог між матір'ю та донькою (роман *Full Circle*):

– *I'll answer as soon as I get around to it, Mom. I have exams right now.*

– *It only takes a minute to respond.*

– *Fine, then tell her 'no'.*

– *I'll do nothing of the sort. You answer that invitation yourself.*

Як бачимо, спочатку мати непрямо (використовуючи непрямий директив у формі стверджувального речення *It only takes a minute to respond*) намагається спонукати дочку дати відповідь на запитання. Мати очікує саме

стверджувальної відповіді, вона сподівається, що дочка прийме запрошення на весілля, де збереться увесь «вищий світ». Через «холод» у стосунках матері з дочкою остання сприймає цю репліку доволі вороже, відповідаючи негативно. Це змушує її матір прямо висловити свій наказ. Однак цього разу ілокутивною силою мовленнєвого акту є, окрім наказу, докір, образа на доньку, засудження. Цей ілокутивних акт також відноситься до непрямих, оскільки наказ тут виражає як власне директив, так і експресив.

Імплікативні відповіді. До імплікативних відповідей на непрямі мовленнєві акти відносимо відповіді, які нібито не стосуються попередньої репліки, тобто порушують максимум релевантності, є недостатньо інформативними (порушують максимум кількості), містять неправдиву чи не підтверджену доказами інформацію (порушують максимум якості) або є складними для сприйняття (порушення максимуму способу вираження думки).

Для того, щоби спонукати доньку головної героїні роману *Ghost* почати вивчення якоїсь іноземної мови, молодий чоловік каже: *Maybe we should start teaching you German or Chinese or something, just to keep you busy*. Вона відповідає: *My mom speaks Italian. My grandpa was from Venice*, і вони обоє розуміють, що вона погоджується, хоча вона прямо і не каже про це. У наведеному прикладі порушена максима кількості, бо, хоча репліка дівчинки тематично і пов'язана з попередньою, у ній фактично немає згоди чи незгоди.

Російський князь у романі *Zoya*, запрошуючи сина на обід, вживає непрямий директив: *I'll arrange a luncheon with them and you're more than welcome*. Не бажаючи йти, і не бажаючи образити батька, молодий чоловік відповідає: *I feel much better talking to you, Father*. Цим висловлюванням він порушує максимум релевантності.

Докір вкладає в свою репліку одна з героїнь, кажучи: *Don't you do any kind of work anymore?* Вона засуджує співрозмовника, прагне змусити його замислитись над життям, змінити його, знайти роботу. Він же, у свою чергу, не хоче її розуміти і дає відповідь на пряме запитання, ігноруючи експліцитні закиди щодо його байдикування. Він відповідає: *I was reading*. Вони обоє

розуміють, що він насміхається, і під словом *work* вона розуміла не заняття, яким заповнюють вільний час, а трудову діяльність як засіб існування, тому можна вважати, що він порушує максимум релевантності.

Риторичне запитання як репліка-відповідь на непрямий мовленнєвий акт також може відноситися до імплікативних відповідей: *Let me know where you are*, – каже один з персонажів Данієли Стіл молодій жінці. У відповідь звучить: *Why? What difference does it make?* Це висловлювання порушує як максимум релевантності, так і максимум кількості, воно не містить ані інформації про подальше місце перебування, ані чіткої відмови.

Пропонуючи начальнику змінити лінію поведінки компанії, один з героїв роману *Ghost* говорить: *Then why don't we act like it and start selling design again, not this crap that could be done by morons. I really can't let you do this.* І отримує таку відповідь: *We know you've had a hard time... we heard about your wife. That must have been stressful for you, Charles.* Непрямий смисл цих стверджувальних речень – відмова від пропозицій, внесених підлеглим, однак інформація про дружину є не релевантною (якщо не вибудувати ланцюжок із пропущених сегментів: ваші пропозиції занадто радикальні, це можна пояснити станом знервованості, у якому ви перебуваєте через проблеми з дружиною).

Діалог у бібліотеці (роман *Ghost*): *I was looking for some book on Sarah Ferguson and Francois de Pellerin, if you have any. – I am busy right now.* Порушення однієї з максимумів принципу кооперації – максимуму релевантності – дає можливість віднести цю відповідь до класу імплікативних.

Аналіз відповідей на непрямі мовленнєві акти у проаналізованих романах Данієли Стіл показує, що питома вага очікуваних реакцій тільки 22%, імплікативних відповідей – 26%. Небажані, але кооперативні відповіді становлять 52% реакцій, що свідчить про намір адресата співпрацювати у комунікативному плані, але неможливість з певних причин задовільнити бажання співрозмовника. Причиною цього, на нашу думку, є відмінність у

життєвих пріоритетах різних персонажів, недостатня чіткість позицій адресанта, висловлених у непрямих мовленнєвих актах.

* * *

Більшу частину непрямих мовленнєвих актів у проаналізованих романах Данієли Стіл становлять непрямі директиви. Директивні мовленнєві акти виражаються за допомогою структур з модальними дієсловами, питальних конструкцій зі словом *Why* (часто із заперечною часткою *not*), стверджувальних речень. Ці конструкції використовуються для реалізації поради, прохання, запрошення, пропозиції тощо. Негативні запитальні конструкції (*Why not ...?*, *Why don't ...?*) втрачають своє буквальне значення і набувають статусу мовленнєвої конвенції, у дискурсі Данієли Стіл вони регулярно і однозначно виражають спонукання.

Мовленнєвий акт з ілокутивною функцією поради у романах Стіл (найбільш вживаний у романі *Full Circle*, у якому однією з основних сюжетних ліній є відносини матері та емансипованої дочки) реалізується у мовленні комуніканта з вищим соціальним статусом. Він спонукає адресата виконати певну дію, яка змінить обставини життя слухача на краще. Мовець у м'якій формі наштовхує слухача на певну думку, даючи інформацію для роздумів. Непрямі форми вираження поради свідчать про те, що емансипованість героїнь Данієли Стіл, як і чималої кількості жінок взагалі, є вдаваною, даниною моді, а не проявом твердих внутрішніх переконань. Якими би сучасними і прогресивними не бачили себе героїні Стіл, прототипами яких є сучасні американські жінки, притаманна їм м'якість, страх видатися занадто наполегливою проглядається у їхньому мовленні.

Мовленнєвий акт прохання вимагає, щоб адресант знаходився у такій ситуації, коли він спонукає адресата здійснити вчинок, потрібний самому мовцю. Репрезентація прохання у формах запитань чи стверджувальних речень знижує категоричність висловленого спонукання. Цей вид висловлювань у проаналізованих романах використовується у тих випадках, коли мовець звертається з проханням про добровільну співпрацю і не має

права (або думає, що не має) розраховувати на обов'язкове задоволення потреби. Часто жінки у творах Данієли Стіл з певних причин готуються до негативної відповіді на своє прохання. Цим і пояснюються недирективні синтаксичні форми прохань.

Мовленнєвий акт з ілокутивною функцією запрошення і пропозиції спільної дії, виражених непрямо, – характерна ознака романів Данієли Стіл. Часто у цих непрямих директивах присутні стилістично нейтральні дієслова на позначення руху і прийому їжі та їх розмовні еквіваленти. Це свідчить про велику роль суспільних стосунків у житті жінки, важливість перебування «на публіці». Запитальні речення є конвенційним засобом для вираження запрошення, яке використовується для зниження категоричності, представлення альтернативи.

Ілокутивний акт наказу не такий рекурентний, як порада, прохання, наполягання. Нечасте вживання цього виду мовленнєвих актів свідчить про те, що героїням Данієли Стіл більш притаманно прохати, ніж наказувати, хоч би й непрямо.

Директиви, виражені у формі запитань чи стверджувальних речень – ознака підсвідомого небажання видатися занадто нав'язливою. Використання героїнями романів запитань говорить про бажання дати слухачу можливість вибору, прагнення встановити психологічний контакт.

Притаманна жінкам експресивність також у багатьох випадках проявляється непрямо. Як свідчать результати дослідження, негативні емоції приховуються набагато частіше, ніж позитивні почуття. Героїні проаналізованих романів охочіше висловлюють докір, протест, небажання, роздратування, обурення у формі запитання, стверджувального речення чи директива.

Непрямий експресив, що має ілокутивну силу докору, співвідноситься з дією теперішнього чи минулого часу. Для мовлення героїнь Данієли Стіл характерні ілокутивні акти докору, що відносяться до минулого. Тенденція до засудження дій інших говорить про прагнення жінки не залишити

жодного аспекту життя поза своєю увагою. Повага до збереження приватності більш характерна для чоловічого світосприйняття, тоді як для жінки є дуже важливою можливістю втручатися у особисті справи інших. Найчастіше ілокутивні акти докору досягають своєї комунікативної мети, і реакцією на них є докір у відповідь, виправдання, визнання чи невизнання своєї провини.

Для непрямого вираження стверджувального значення, тобто репрезентатива, героїні романів Даніели Стіл найчастіше використовують питальні конструкції. У риторичних запитаннях героїні використовують різні маркери емоційного стану, що посилюють комунікативну мету висловлювання: експлетиви, оцінну лексику, повтори.

Клас непрямих комісивів представлений у романах найменшою кількістю лексичних одиниць. Було виявлено, що комісиви – найбільш конвенційні з усіх мовленнєвих актів. Висловлювання з модальними дієсловами, що зобов'язують мовця до певних дій, можна віднести до мовних кліше. Вживання таких кліше – ознака культури спілкування. Невисока рекурентність непрямих комісивів є цілком зрозумілою, оскільки жінка підсвідомо прагне уникнути відповідальності і не бажає брати на себе зобов'язання. Героїня Даніели Стіл шукає «ідеал», «сильного і незламного чоловіка», які би їй допомагав, захищав, брав на себе зобов'язання, сам пропонував допомогу, а не очікував допомоги з її сторони.

Для виявлення ефективності комунікативних інтенцій мовців були проаналізовані відповіді на непрямі мовленнєві акти. Як свідчать результати дослідження, у мовленні героїнь Даніели Стіл переважають небажані кооперативні відповіді. Це є ознакою того, що побічна мета непрямого мовленнєвого акту – встановити психологічний контакт – у більшості випадків досягається, але слухач не може повністю задовольнити потреби мовця. Це спричинено різницею у життєвих пріоритетах, соціальному статусі, віці, статевій приналежності, індивідуальними особливостями характеру різних персонажів. У деяких випадках небажаність відповіді

означає, що адресат не повністю розуміє інтенцію адресанта, яка подається занадто завуальовано.

Реакцій адресата, які повністю співпадають з комунікативними намірами мовця, у проаналізованих романах значно менше. Очікуваними є реакції у тих ситуаціях, коли комуніканти бажають уникнути конфлікту чи не бажають образити співрозмовника.

Романи Данієли Стіл повні інтриг, колізій, життєвих перипетій, бурхливих емоцій. Герої не ведуть спокійного, урівноваженого життя. Вони сваряться, миряться, конфліктують, ідуть на компроміси, кохають, ненавидять. Їх проблеми видаються примітивними, надуманими, ідеали, створені авторкою – дуже далекими від реального життя, проте багатомільйонні накладки книг Данієли Стіл, численні екранізації її романів, наявність мільйонів прихильниць у всьому світі свідчать про необхідність казки навіть у дорослому, сповненому проблем і розчарувань житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллен Дж. Ф., Перро Р. Выявление коммуникативного намерения, содержащегося в высказывании / Дж. Ф. Аллен, Р. Перро // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 322 – 362.
2. Демьянков В. З. «Теория речевых актов» в контексте современной лингвистической литературы (Обзор направлений) [Електронний ресурс] / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. М. : Прогресс, 1986. – С. 223 — 235. – Режим доступа : <http://www.infolex.ru/P036.html>.
3. Дмитрієва М. Гендерні дослідження в мовознавстві [Електронний ресурс] / М. Дмитрієва. – Режим доступа до статті : <http://linguistics.kava.kiev.ua/publications>.

4. Миронова Е. А. Вариативность перлокутивного эффекта «вынуждение к сочувствию» (на материале бытовых диалогов англоговорящих и русскоговорящих коммуникантов) : автореф. диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук : 10.02.19 – «Теория языка» [Электронный ресурс] / Е. А.Миронова. – Ростов-на Дону, 2006. Режим доступа . : <http://rspu.edu.ru/projects/deutch/mironova.html>.
5. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М., 1986. – С. 38 – 94.
6. Cameron, D. Performing Gender Identity : Young Men’s Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity / D. Cameron // Language and Masculinity / Edited by Johnson S. and Meinhof U. – Blackwell Publishers, 1997. – P. 45 – 63.
7. Clark, H. H. 1979. Responding to Indirect Speech Acts / H. H. Clark // Pragmatics. A Reader. New York : Oxford University Press, 1991. – P. 265.
8. Lakoff, R. Language and Women’s’ Place / R. Lakoff. – N.Y., 1973.
9. Parker, F. Linguistics for Non-Linguists / F. Parker. – Cambridge : Needham Heights, MA : Allyn and Bacon, 1994. – 362 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Steel, D. Full Circle / D. Steel. – London : Warner Books, 1997. – 351 p.
2. Steel, D. The Ghost / D. Steel. – Chatham : Bantam Press, 1997. – 352 p.
3. Steel, D. Zoya / D. Steel. – London : Michael Joseph, 1988. – 422 p.